

ЦЕРКОВНА СТАРОВИНА

УДК 281.9 (477.51)

Максим Блакитний

●

ДІЯЛЬНІСТЬ ЧЕРНІГІВСЬКОГО ЄПАРХІАЛЬНОГО СВІЧКОВОГО ЗАВОДУ (1872 – 1916 рр.) ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЧАСОПИСІВ "ЧЕРНИГОВСКИЕ ЕПАРХИАЛЬНЫЕ ИЗВЕСТИЯ" ТА "ВЕРА И ЖИЗНЬ"*

У статті на підставі матеріалів, які були опубліковані у часописах "Черниговские епархиальные известия" і "Вера и жизнь", йдеться про діяльність Чернігівського єпархіального свічкового заводу у 1872 – 1916 рр. Головна увага приділена питанню фінансування цим підприємством різних церковно-освітніх проектів у Чернігівській єпархії.

Ключові слова: Чернігівська єпархія, завод, підприємство, свічки, прибуток.

Третій етап 1891 – 1904 рр.: діяльність Чернігівського єпархіального свічкового заводу проходила на основі нових правил, що у свою чергу сприяло перетворенню його на одне з найдорожчих та найпотужніших підприємств губернії. З 1891 по 1902 рр. загальні прибутки заводу щороку збільшувалися (див. таблицю).

У 1891 р. нове керівництво підприємства звинуватило колишнього наглядача священика А.Некрашевича у тому, що за час його роботи було вироблено майже 750 пудів воску, який містив понад 50 пудів води та інших неякісних домішок. З цього приводу була утворена спеціальна комісія, яка встановила, що порушення спричинили недоліки у технологічному процесі. Таким чином, навмисних злочинних дій виявлено не було. Водночас по території Чернігівської єпархії фіксувалися випадки продажу незаконно виготовлених свічок, наприклад, у Стародубському повіті. Єпархіальне керівництво прийняло рішення про те, що кожна свічка, випущена заводом, повинна була мати його штампель. Причти і церковні старости, як і раніше, не мали права купувати свічки інших підприємств. Серед штатних працівників заводу з'явився візник [1].

Продовжував виготовляти для заводу свічки Н.Вареников і у 1891 р. [2] Причти і церковні старости, як і раніше, отримували свічки у борг. Для ведення належної звітності заводське правління вимагало від них надсилати спеціальні листи-замовлення, де б ішлося про те, свічки з якого воску потрібні (жовтого чи білого), якого розміру, сорту (із золоченням або без нього) [3].

Згідно з висновками ревізійної комісії, на кінець 1891 р. підприємство було у гарному стані, хоча церкви завинили йому 74 тис. 759 крб. Завод мав сплатити такі кошти на потреби єпархії: до церковного будівельного капіталу – 54 тис. 107 крб., до емеритальної каси – 30 тис. 900 крб. та ін. Пуд бджолиного воску завод купував по 20 крб., а до того по 21 крб. На замовлення єпархіального підприємства губернська друкарня почала виготовляти бланки та етикетки (10 тис. оди-

© Блакитний Максим Михайлович – науковий співробітник Чернігівського історичного музею імені В.В.Тарновського.

* Продовження. Початок див. №4-5 за 2010 р.

ниць на рік). Ревізори наполягали на створенні нової інструкції, яка б чітко регламентувала діяльність посадових осіб заводського управління [4]. Того ж року ревізійна комісія звинуватила колишнього наглядача А.Некрасевича у тому, що він привласнив 1 тис. крб. заводських коштів [5].

У 1892 р. з'їзд духівництва Чернігівської єпархії через особу преосвященного Веніаміна зобов'язав заводське управління випускати будь-які свічки, але щоб церкви від реалізації одного фунта (410 г) продукції отримували 1 крб. 50 коп. прибутку. Також депутати духівництва наполягали на тому, щоб підприємство продовжувало виготовляти свічки із золоченням та і з жовтого воску. Одна свічка коштувала 1 – 3 коп. До того часу завод випускав 20 сортів свічок, від 1 до 150 одиниць у фунті, а від 1892 р. – 15 сортів. Свічки прикрашалися золоченням, фарбою і зображенням квітів [6].

На кінець 1892 р. у заводській касі було 57 тис. 896 крб. У коморах підприємства зберігалось товарів на суму 131 тис. 325 крб. Борг церков перед заводом становив 113 тис. 117 крб. Власні борги підприємства – 69 тис. 337 крб. Нічний сторож на заводі отримував 120 крб. на рік [7].

У 1893 р. єпархіальне керівництво з подачі заводського управління і депутатів з'їзду прийняло рішення про те, що церковнослужбовці, які за отримані і використані свічки не повертали грошей протягом кількох років, повинні були позбавлятися своїх посад [8]. Того ж року чернігівський єпископ Антоній підписав резолюцію, за якою починаючи з 1894 р. кожні півроку заводське управління мало передавати 1200 крб. на потреби єпархіального братства св. Михайла, князя Чернігівського. Депутати духівництва також вирішили, що протягом 1894 – 1896 рр. з прибутків підприємства слід було надати 13 тис. крб. на облаштування Стародубського чоловічого духовного училища. 27 листопада 1893 р. на розгляд депутатів єпархіального з'їзду було подане клопотання наглядача свічкового заводу О.Корейші про звільнення з посади через хворобу. Духівництво відзначило, що саме завдяки діяльності останнього підприємство дуже добре працювало. Зadowolенивши клопотання О.Корейші, депутати вирішили видати йому винагороду за службу у розмірі річного утримання. 28 листопада 1893 р. духівництво переобрало управлінський комітет заводу. На посаду завідувача управління на наступні чотири роки було перебрано священика В.Миславського, терміном на три роки обрано казначея – священика М.Храмцова, наглядачем – священика М.Корицького. Однак 8 грудня 1893 р. чернігівський єпископ Антоній на посаду наглядача заводу призначив власним рішенням священика с. Очкине Новгород-Сіверського повіту С.Белопольського [9].

Прагнучи значно покращити справи на підприємстві, у квітні 1894 р. чернігівський єпископ Антоній затвердив нову інструкцію для комітету управління свічкового заводу, яка так визначала основні цілі його діяльності: постачання церквам свічок, дерев'яного (оливкового) масла, ладану, смирни і за отримані від їх реалізації грошові кошти утримувати духовні навчальні заклади та спрямовувати залишки фінансових ресурсів на інші єпархіальні потреби. Усі церкви і монастирі Чернігівської єпархії повинні були купувати продукцію виключно місцевого свічкового підприємства. Були також чітко виписані положення, що визначали діяльність окремих посадових осіб. Управління заводу складалося з трьох осіб – завідувача, наглядача і казначея. При ньому мали працювати бухгалтер і два письменники. Заводське управління повинно було мати власну печатку і штемпель. Головною особою на підприємстві був наглядач, але й казначей займав не останню посаду: він, окрім фінансової звітності, керував і діловодством (обидва отримували по 900 крб. на рік). Завідувач управління слідкував за тим, щоб працівники контори і майстерень належно виконували свої обов'язки, головував на засіданнях управлінського комітету. Він отримував 400 крб. на рік [10].

Через те, що у 90-х рр. XIX ст. значно здорожчав віск (у 1894 р. завод купував його по 27 крб. за пуд, до 1892 р. ціна коливалася від 18 до 21 крб., пуд свічок у залежності від сорту коштував від 28 до 30 крб.), управління підприємства проха-

ло депутатів єпархіального з'їзду дозволити підняти відпускні ціни на свічки для отримання належного прибутку. Таке рішення заводський комітет обгрунтував тим, що прибуток повинен бути значним, оскільки підприємство мало виплачувати щороку чималі внески, призначені з'їздом духовництва на потреби єпархії: 6 тис. крб. – до емеритальної каси, 1200 крб. сплачувати за діяльність місіонера, 5 тис. крб. – для облаштування гуртожитку Чернігівської духовної семінарії, 300 крб. – вчителю співу семінарії, 60 крб. – ділоупоряднику цього ж закладу освіти, 2400 крб. – Чернігівському єпархіальному жіночому училищу, 4333 крб. – Стародубському чоловічому духовному училищу, 5 тис. крб. – на облаштування Новгород-Сіверського чоловічого духовного училища та ін., усього – 24 тис. 193 крб. Депутати позитивно вирішили це питання, а чернігівський єпископ Антоній затвердив підвищення цін до 30 – 32 крб. за пуд свічок у залежності від сорту. У свою чергу ревізійна комісія виявила, що вага свічок значно збільшувалася за рахунок надмірного потрапляння води у віск у процесі його перетоплення. Депутати від духовництва наполягали на тому, щоб заводське керівництво вдосконалило процес виробництва. Монастирі Чернігівської єпархії на той час майже не купували свічок місцевого заводу (оскільки самі займалися їх незаконним виробництвом для власних потреб) [11].

Депутати з'їзду у 1895 р. дозволили наглядачу підприємства С.Белопольському придбати для службових потреб пару коней, візок і зброю за 400 крб. [12]

За результатами перевірки, яку здійснила ревізійна комісія на початку 1896 р., завод перебував у задовільному стані, хоча майже не мав необхідної суми готівки. Кошти підприємства напередодні були спрямовані на закупівлю значної кількості воску, а у 1895 р. за розпорядженням чернігівського єпископа Антонія 25 тис. крб. було сплачено за облаштування гуртожитку Чернігівської духовної семінарії. На заводі була виявлена нестача 34 пудів обгорткового паперу [13].

У жовтні 1896 р. депутати з'їзду затвердили на наступний термін: наглядачем підприємства – священика С.Белопольського (як досвідченого службовця, що виправдав надії депутатів і керівництва єпархії), казначеєм – священика Д.Федорова [14].

На початку 1897 р. на рахунках і у касі підприємства залишилося тільки 2161 крб. Таке фінансове становище підприємства ревізійна комісія пояснювала закупівлею взимку значної кількості дров, воску та інших матеріалів. У заводських коморах зберігалося воску майже на 150 тис. крб., готової продукції (свічок і хрестиків) на суму близько 50 тис. крб. Виробництво одного фунта свічок із золоченням обходилося заводу 1 крб., тоді як такий обсяг продавався по 50 коп. [15] Тобто виробництво цього сорту свічок було не просто нерентабельним, а збитковим.

Щороку завод продовжував відраховувати 8 тис. крб. до емеритальної каси Чернігівської єпархії [16]. Додаткового фінансового капіталу підприємство не мало, тож з огляду на нестачу готівки всі операції здійснювалися за рахунок тих прибутків, що надходили від реалізації товарів [17].

Управління Чернігівського єпархіального свічкового підприємства, на основі закону про тривалість і розподіл робочого часу у закладах фабрично-заводської промисловості від 2 червня 1897 р., були розроблені правила внутрішнього розпорядку, згідно з якими продаж свічок та інших товарів припинявся у святкові і недільні дні, яких на той час було 29 на рік [18].

Усі будівлі підприємства, товари і матеріали у 1897 р., як і раніше, були застраховані Петербурзьким страховим товариством “Саламандра” на суму понад 114 тис. крб., страховий внесок становив 1271 крб. [19]

Ревізійна комісія 1898 р. відзначала збитковість випуску свічок із золоченням і рекомендувала встановити ціну на даний різновид товарів у розмірі 2 крб. за фунт. У порівнянні з 1896 р., у 1897 р. було продано на 530 пудів свічок більше. Монастирі купували свічки у незначній кількості. Ревізор також зазначав, що вологість або сухість сильно впливали на стан товарів і матеріалів (при вологій

погоді їх вага збільшувалася, а при сухій – зменшувалася). У 1897 р. на заводі працювало 32 робітники, в 1898 р. – 31 робітник. Щорічно завод сплачував 15 тис. крб. на утримання Чернігівського єпархіального жіночого училища [20].

На потреби єпархії у 1899 р. було надано майже 30 тис. крб. (з них приблизно 6,5 тис. Чернігівському єпархіальному жіночому училищу). На 1 червня 1900 р. фінансовий стан заводу визначався у розмірі 410 тис. 968 крб.; у порівнянні з січнем 1899 р. цей показник збільшився на 60 тис. крб. Тобто у 1900 р. завод досяг найбільших фінансових показників, яких до того часу ніколи не мав. На початок 1900 р. завод мав готівкою 61 тис. 230 крб. (з яких понад 58 тис. зберігалися у міському банку). Виробництво пуда хрестиків обходилося 40 крб. На заводі працював 41 робітник (у тому числі сторожі), з часом – 44 чол. За січень 1900 р. вони разом отримали як платню 763 крб. (на рік від 84 до 360 крб., більшість з них – від 216 крб. і вище). На території заводу містилися будівлі: комора, мурований амбар, воскобілильня, майстерня та будинок управління. Віск вироблявся сухий (майже без води; якщо ж була вода, то з часом вона випаровувалася, і свічки підсихали, тому їх продавали з надлишком). У керівництва Чернігівської єпархії були плани, що у перспективі не церкви, а саме свічковий завод буде повністю зі своїх прибутків утримувати духовні навчальні заклади [21].

Для того, щоб порівняти показники діяльності єпархіального свічкового підприємства із загальним церковним фінансуванням по єпархії, можемо зазначити, що на кінець 90-х рр. XIX ст. з державної казни на утримання усіх церковних установ Чернігівщини надавалися такі кошти: архієрейському будинку, кафедральному собору та їхнім працівникам – 7851 крб. на рік, духовній консисторії – понад 11 тис. крб., монастирям – 12 тис. 561 крб., на утримання духівництва єпархії – майже 197 тис. крб. Загалом – приблизно 230 тис. крб. [22]

1900 р. єпархіальне керівництво запровадило для свічкового підприємства додатковий капітал, який складався з 30 тис. крб. (державна рента). До Чернігівського єпархіального жіночого училища з прибутків заводу того року було передано майже 17 тис. крб. Підприємство купувало віск по 24 крб. за пуд [23]. У 1901 р. – по 25 – 27 крб. Було виготовлено 20 пудів хрестиків (продано – понад 19 пудів). Свічки продавалися: білі із золоченням – по 36 крб. за пуд, білі без золочення – по 34 крб., жовті – по 32 крб., хрестики – по 40 крб. за пуд. Майновий стан заводу на початок 1902 р. оцінювався у 428 тис. 794 крб. (гроші, цінні папери, рухоме і нерухоме майно, товари і матеріали, борги дебіторів перед заводом). На єпархіальні потреби з прибутків заводу було витрачено: 30 тис. 441 крб. спрямовано до Чернігівського єпархіального жіночого училища, 1601 крб. – надані духовній семінарії, 1200 крб. – братству св. Михайла, 9060 крб. – емеритальній касі, 5 тис. – до Чернігівського чоловічого духовного училища та ін. Працювало 33 робітники і 13 сторожів (які отримували за місяць від 5 до 30 крб. на одного працівника) [24].

У 1902 р. завідувач підприємства доповідав депутатам духівництва, що в 1901 р. значно скоротилися обсяги закупівлі церквами основної продукції місцевого єпархіального підприємства, а окремі приходські храми користувалися свічками, що були вироблені на території інших єпархій [25].

У 1902 р. на сторінках єпархіального часопису була опублікована розвідка В.Пестрякова про діяльність деяких єпархіальних свічкових заводів. Так, порівнюючи показники виробництва ними свічок протягом 1900 р., дослідник повідомляв, що чернігівське підприємство випустило 8300 пудів продукції та отримало 61 тис. 400 крб. чистого прибутку (на єпархіальні потреби було витрачено 41 тис. 700 крб.); полтавський єпархіальний свічковий завод – 12 тис. 600 пудів свічок і 56 тис. 300 крб. чистого прибутку (на єпархіальні потреби було витрачено 8400 крб.); харківське підприємство – 18 тис. 300 пудів, 90 тис. 500 крб. прибутку (на єпархіальні потреби було витрачено 71 тис. 300 крб.); орловський завод – 11 тис. 200 пудів, прибуток – 58 тис. 300 крб.; тульський завод – 14 тис. 200 пудів і 75 тис. 300 крб.; курський завод – 16 тис. 500 пудів і 104 тис. 300 крб. Автор статті зазначав, що спостерігалася загальноєвропейська тенденція до підвищення закупівельних цін на

віск, акцентував на проблемі підробки свічок і несумлінній діяльності комісіонерів, які вчасно не розраховувалися за придбану продукцію, для зменшення ціни на віск рекомендував розвивати бджільництво в епархіях. Пуд свічок, залежно від сорту, коштував від 32 до 36 крб. [26]

У жовтні 1903 р. наглядач епархіального підприємства священник С.Белопольський за власним бажанням звільнився із займаної посади. Водночас 11 церковно-службовців-претендентів, що прагнули її обійняти, подали відповідні заяви. Депутати епархіального з'їзду обрали на посаду наглядача заводу священника с. Забор'я Суразького повіту С.Жихарева, але останній відмовився. У результаті нового голосування був обраний священник с. Дягови Сосницького повіту І.Шендерей. Проте преосвященний Антоній 18 жовтня 1903 р. затвердив на цій посаді священника В.Платонова [27].

На сторінках часопису "Черниговские епархиальные известия" міститься кілька докладних відомостей про придбання церквами Чернігівської епархії свічок у окремі роки. Зокрема, в 1903 р. церкви (на той час їх було 1191 по всій епархії) купили від 1 до 59 пудів свічок (у середньому 5 – 7 пудів) [28].

У 1903 р. з активів Чернігівського заводу на епархіальні потреби було надано 66 тис. 047 крб., що фактично дорівнювало чистому прибутку підприємства за даний рік (68978 крб.). У порівнянні з діяльністю Київського свічкового заводу Чернігівському епархіальному підприємству церкви були винні утричі більше грошей. Хоча київський завод продавав від 9 до 14 тис. пудів свічок на рік, а чернігівський – у середньому понад 8 тис. пудів, прибутки були майже однакові. Так, у 1902 р. київське підприємство продало 14279 пудів свічок (чистий прибуток становив 60523 крб.), чернігівське – 8573 пудів (чистий прибуток – 60081 крб.). Акт ревізії за 1903 р. свідчить, що фінансовий стан заводу щороку поліпшувався [29].

У листопаді 1904 р. на епархіальному з'їзді духовництва завідувач управлінням заводу священник В.Миславський доповідав про те, що багато причтів і церковних старост Чернігівщини сплачують гроші за отримані у борг свічки протягом року, а деякі – навіть через кілька років. Тому підприємству дуже не вистачало готівки. Депутати постановили: якщо кошти за отриману продукцію не виплачувалися протягом півроку, то автоматично нараховувався грошовий штраф [30].

У 1904 р. на потреби епархії з коштів заводу було перераховано 55 тис. 299 крб. (на утримання будівель Чернігівської духовної семінарії і побудову її нових корпусів, утримання семінаристів – понад 15 тис. крб., до Чернігівського епархіального жіночого училища – 30 тис. крб., до емеритальної каси – 8 тис., братству св. Михайла – 1700 крб. та ін.), надано позичками – понад 24 тис. крб. За епархіальним підприємством були закріплені такі об'єкти: квартира наглядача, амбар на воскобильні, майстерня, мурована комора, епархіальний будинок з Олександр-Невською церквою (страхова вартість 10 тис. крб.), контора управління і квартири казначая. [31].

Таким чином, третій період діяльності Чернігівського церковного свічкового заводу – період його найвищого розвитку, коли він став найпотужнішим суб'єктом господарювання у губернії.

Четвертий етап 1905-1916 рр. характеризується чергуванням років стабільного розвитку з періодами фінансових труднощів.

Чернігівський єпископ Антоній у січні 1905 р. відзначав, що церковне свічкове підприємство мало незначні фінансові проблеми [32].

Незважаючи на це, у жовтні 1906 р. на посаду наглядача заводу більшістю голосів депутатів духовництва епархіального з'їзду було переобрано (на наступні три роки) священника В.Платонова [33].

Стан підприємства, згідно з ревізією, яку провели на початку 1907 р., був визнаний задовільним. На 1 січня 1907 р. у касі і на рахунках заводу накопичилось 100 тис. 136 крб. [34] Планувалося побудувати на свічковому підприємстві нову теплу комору і приміщення для робітників [35].

У лютому 1907 р. ревізійна комісія відзначала, що стан заводу повільно, але покращувався. 46 тис. крб. з прибуткової частини підприємства було спрямовано на єпархіальні потреби: виплату платні службовцям Чернігівської духовної консисторії (2300 крб.), добудову і утримання нових будівель, а також на підтримку семінаристів (13 тис. 277 крб.), утримання учениць єпархіального жіночого училища (17 тис. 890 крб.), братству св. Михайла (1700 крб.), емеритальній касі (8 тис. крб.) та ін. [36] Тобто щороку з прибутків церковного підприємства “виймалися” значні суми грошей на різноманітні єпархіальні потреби. У серпні 1907 р. чернігівський єпископ Антоній наказав відтермінувати будівництво нових єпархіальних об’єктів, оскільки свічковий завод мав у своєму розпорядженні не так багато готівкових коштів (усього понад 63 тис. крб.). Планувалося 1908 р. придбати для підприємства новий паровий двигун за 800 крб. [37]

У жовтні 1908 р. заводське управління запропонувало депутатам духівництва проект заміни на підприємстві ручної праці механічною за допомогою нового парового двигуна. Даний проект було затверджено. Тоді ж було обрано поважного блюстителя заводу – духівника Чернігівської духовної семінарії священника М.Храмцова [38].

З 1908 р. щороку додатково з прибутків підприємства 2 тис. крб. повинні були надходити до Чернігівської духовної семінарії для того, щоб покрити борги цього навчального закладу [39].

На початку лютого 1909 р. на свічковому заводі працювало 39 робітників (29 майстрів, 10 сторожів і один городовий для охорони) [40].

У листопаді 1909 р. депутати з’їзду одногосно перебрали протоієрея В.Миславського на посаду завідувача підприємства (на наступні шість років). На посаду ж наглядача претендувало 18 осіб. Більшістю голосів церковнослужбовців новим наглядачем було обрано на п’ять років священника с. Обмачів Конотопського повіту О.Нагорського [41].

Згідно з розпорядженням єпархіального керівництва, на початку листопада 1909 р. була уворена друга посада єпархіального місіонера, і на його утримання свічкове підприємство мало надавати щорічно 1 тис. крб. [42]

11 листопада 1909 р. чернігівський єпископ Антоній затвердив новий статут єпархіального свічкового заводу, текст якого було оприлюднено на шпальтах часопису. Повна назва підприємства була такою “Черниговский епархиальный церковно-свечной завод”. Підприємство належало духівництву єпархії і воно керувало ним через рішення єпархіальних з’їздів. Отримані від продажу свічок кошти заводське управління мало спрямовувати на єпархіальні потреби і надавати на утримання духовних навчальних закладів. Статут зобов’язував усі церкви і монастирі Чернігівської єпархії купувати свічки тільки на місцевому заводі. З підприємства продукція відпущалася у спеціальних пакетах з етикетками, а кожна свічка мала штемпель: “Черниговский Епархиальный свечной завод”. Головною особою на підприємстві був наглядач, який завідував майном, будівлями, майстернями заводу, керував виробництвом, зберіганням продукції та її продажем, закуповував сировину. Ревізія на підприємстві мала відбуватися двічі на рік. Зарплата наглядача заводу становила 900 крб. на рік, його помічника – 400 крб., завідувача – 400 крб., казначея – 900 крб., бухгалтера – 720 крб. [43]

У листопаді 1909 р. заводське управління доповіло депутатам з’їзду про скрутне фінансове становище на підприємстві, яке було зумовлене великими боргами (99 тис. крб.) церков перед заводом і значним падінням обсягів реалізації свічок. Через це заводське правління прохало депутатів зменшити суми відрахувань з прибутків на єпархіальні потреби. Депутати пообіцяли врахувати ці обставини [44].

З доходної частини підприємства у 1909 р. було витрачено на утримання Чернігівської духовної семінарії 11 тис. 483 крб., підтримку Чернігівського жіночого училища – 34 тис. 566 крб. (що фактично становило 1/3 від загальної потреби на утримання цього навчального закладу) та ін. [45] У 1911 р. з коштів заводу на утримання єпархіального жіночого училища надійшло ще 15 тис. крб. [46]

У 1911 р. депутати з'їзду дозволили заводському управлінню встановити телефон, на що було дозволено витратити 300 крб. З 1 січня 1911 р. підвищувалася платня службовцям підприємства: завідувач мав отримувати 500 крб. на рік, наглядач і казначей по 1100 крб. [47]

У 1912 р. депутати з'їзду духовництва вирішили надати з коштів заводу майже 80 тис. крб. на утримання духовних навчальних закладів та інші єпархіальні потреби (емеритальній касі – 8 тис. крб., на утримання духовної консисторії – приблизно 8 тис., духовній семінарії – 10 тис., єпархіальному жіночому училищу – понад 25 тис. та ін.). Для того, щоб це стало можливим і не було тягарем для підприємства, заводському управлінню дозволили збільшити відпускні ціни на 4 крб. на всі сорти свічок [48].

У 1912 р. церковний завод надав зі своїх прибутків 94 тис. 860 крб. на спорудження Миколаївського єпархіального будинку і ще 100 тис. 823 крб. на інші єпархіальні потреби (купівлю будинку Маркельса – 16 тис. крб., на 2-е єпархіальне жіноче училище – понад 6 тис. крб., утримання духовної консисторії – 12 тис. 231 крб., духовній семінарії – 13 тис. крб., на утримання 1-го єпархіального жіночого училища – 34 тис. крб., братству св. Михайла – 2900 крб. та ін.) [49].

У 1914 р. священник Г.Кучеровський у нарисі про Чернігівський єпархіальний свічковий завод окрему увагу приділив фінансовим показникам підприємства. Зокрема, автор визначив кількість чистого прибутку церковного заводу у період з 1900 по 1909 рр. (включно) як 621 тис. 126 крб. Загальні ж прибутки заводу, на думку дослідника, щороку зменшувалися. Г.Кучеровський навів таку статистику: у 1910 р. було продано 7679 пудів свічок, у 1911 р. – 7844 пудів, у 1912 р. – 7991 пуд. У 1912 р. з прибутків підприємства на потреби єпархії було надано 83 тис. 992 крб. [50]

На кінець 1913 р. у касі заводу залишилися тільки 176 крб., борги церков і установ становили 142 тис. 821 крб., власні борги свічкового підприємства – 145 тис. 732 крб., майно оцінювалося у 238 тис. 846 крб., матеріалів і товарів зберігалось на 292 тис. 611 крб. (12358 пудів). Завод та управлінський комітет працювали добре. На єпархіальні потреби були надані такі кошти: на закінчення будівельних робіт у Миколаївському єпархіальному будинку – 31 тис. 397 крб. (загальні ж витрати на його спорудження і облаштування на той час становили понад 200 тис. крб.), позичка 2-ому єпархіальному жіночому училищу – 25 тис. 281 крб., духовній консисторії передано 15 тис. 700 крб., духовній семінарії – 6 тис. крб., Чернігівському єпархіальному жіночому училищу – 38 тис. 997 крб., утримання 2-го жіночого училища – 9365 крб., емеритальній касі – 8 тис. крб., братству св. Михайла – 2900 крб., утримання єпархіального будинку – 6226 крб. та ін. Чистий прибуток підприємства за 1913 р. – 9807 крб. Це був найнижчий показник за всю історію діяльності Чернігівського церковного свічкового заводу. Юридично саме йому належав також Миколаївський єпархіальний будинок, у ньому тоді іістилися: склад церковного начиння, поховальне бюро, книжковий склад, єпархіальна друкарня, булочний і кондитерський магазини, крамниця дитячого притулку, політурна майстерня, один працюючий та один недіючий фотосалони [51]. Вартість нового єпархіального будинку з приміщеннями була визначена у 158 тис. 844 крб., у тому числі системи благоустрою: опалення – 22 тис. 205 крб., електричне освітлення – 16 тис. 343 крб., садиба – 15 тис. крб. [52]

Події Першої світової війни призвели згодом до економічних негараздів як в цілому по Чернігівській єпархії, так, зокрема, і на церковному свічковому підприємстві. Передусім церкви не повертали значні суми грошей за продані ним свічки, у свою чергу завод не мав достатньо готівки для повернення власних боргів. Зокрема, на жовтень 1914 р. рухоме майно церковного заводу оцінювалося у 19 тис. 170 крб., нерухоме – у 234 тис. 261 крб. Підприємству на той час заборгували 191 тис. 982 крб. (з них 77 тис. 721 крб. завинило Василівське єпархіальне жіноче училище, і 96 тис. 169 крб. – борги за свічки). Сам завод заборгував – 227 тис. 996 крб. (Державному банку – 76 тис. 178 крб., кафедральному собору і монасти-

рям за будівництво другого єпархіального жіночого училища – 108 тис. 120 крб.). Будівлі підприємства були застраховані на 51 тис. 900 крб., приміщення Миколаївського єпархіального будинку з церквою і Романівською каплицею – на 132 тис. крб. у Синодальному страхуванні [53].

На 1 червня 1915 р. заборгованість церков перед підприємством становила 260 тис. 509 крб. На єпархіальні потреби того ж року з капіталів заводу було надано 158 тис. 644 крб. (Чернігівському єпархіальному жіночому училищу – 41 тис. 523 крб., духовній консисторії – 17 тис. 826 крб., духовній семінарії – 14 тис. 458 крб., Василівському єпархіальному жіночому училищу – 20 тис. 146 крб., емеритальній касі – 8 тис., місіонерам єпархіального братства – 2900 крб. та ін.) [54].

У листопаді 1915 р. депутати єпархіального з'їзду переобрали завідувача управління Чернігівського свічкового заводу, оскільки священик В.Миславський, який тривалий час обіймав цю посаду, за власним бажанням вийшов у відставку. Процес обрання розтягнувся на два тури, оскільки чернігівський єпископ Василій вимагав призначення надзвичайно відповідальної і надійної людини. Депутати також вирішили, що від того часу завідувач управління повинен був керувати видобутком торфу для духовних навчальних закладів єпархії і наглядати за діяльністю пекарні. Окрім цього, завідувач продовжував опікуватися єпархіальним складом церковного начиння (який було засновано ще 1913 р.), що діяв при Братстві св. Михайла, князя Чернігівського (майна, товарів і капіталу склад мав на 40 тис. крб.). 28 листопада 1915 р. на посаду завідувача Чернігівського свічкового підприємства на наступні шість років з платнею 2400 крб. на рік (1800 крб. – з капіталів заводу, 600 крб. – з емеритальної каси) єпископом Васиєм було призначено священика О.Короткевича (одночасно він був головою і єпархіального з'їзду духовництва). Депутати відзначали, що завод перебував у скрутному становищі через нестачу воску, ціни на який значно підвищились у зв'язку з Першою світовою війною та інфляційними процесами в економіці. Зокрема, пуд жовтого воску коштував 32 крб. Окремі церкви єпархії клопоталися, щоб підприємство взагалі відпускало їм свічки у кредит [55].

У червні 1916 р. була проведена, очевидно, одна з останніх ревізій на заводі. Ревізійна комісія встановила, що підприємство мало готівки на 232 тис. 535 крб., з яких 230 тис. 518 крб. перебувало на рахунках у чернігівських банках. За перше півріччя 1916 р. на завод надійшло 429 тис. 634 крб. за різні операції. Церкви заборгували підприємству 134 тис. 582 крб. Загальні ж борги дебіторів перед заводом становили 332 тис. 131 крб. Підприємство завинило єпархії 204 тис. 207 крб. Нерухоме майно оцінювалося у 236 тис. 968 крб. (на балансі заводу також перебувала єпархіальна друкарня при Миколаївському єпархіальному будинку). На заводських складах накопичилося 2370 пудів товарів і матеріалів (на суму 80 тис. 108 крб.). Ціна пуда жовтого воску з доставкою на підприємство коливалася від 38 до 92 крб. (на червень – 82 – 97 крб. за пуд). На утримання 2-го єпархіального жіночого училища з капіталів заводу було надано 159 тис. 734 крб. Для облаштування Миколаївського єпархіального будинку і друкарні було витрачено 217 тис. 241 крб. Згідно з висновками ревізійної комісії, становище на заводі було задовільним, незважаючи на економічні негаразди. Тобто внаслідок професійних дій керівництву підприємства вдалося стабілізувати фінансову ситуацію на заводі. Заводське управління на той час складалося з 5 осіб. Завідувач отримував 150 крб. платні на місяць, казначей – 116 крб., наглядач – 108 крб., його помічник – 33 крб. На підприємстві працювали також бухгалтер, три письменники, 15 майстрів, 7 службовців і кучерів, один городовий [56].

Враховуючи усі обставини функціонування Чернігівського церковного свічкового заводу, можна зауважити, що хоча теоретично підприємство було монополістом з виробництва і продажу свічок для церков і монастирів Чернігівської єпархії, однак на практиці це не відповідало дійсності через численні порушення з боку церковнослужбовців і представників місцевих органів влади. Незважаючи на це, підприємство змогло стати найпотужнішим виробником церковних свічок

у епархії і завдяки діяльності окремих його керівників перетворитися у найдорожчий суб'єкт господарської діяльності.

Члени комітету свічкового підприємства обиралися епархіальним з'їздом і затверджувалися архієреєм. Комітет складався з наглядача і двох помічників, з 1890 р. – наглядача, його помічника, завідувача і казначея.

У різний час на свічковому заводі працювали: помічником наглядача С.Яковенко, казначеєм – священики П.Покащевський, О.Нагорський, П.Корнієвський, М.Росинський; бухгалтерами – Струников, Овечкин, Герасимов, Г.Зборовський, І.Атвилов; письменниками – Гнучевський, Кристаловський, Делеуров, Погода, І.Атвилов, Г.Юркевич, В.Романенко; майстрами – селянин Войтенко, М.Стацюков, М.Чухліб, О.Новоднев, Євмененко, Є.Романенко, Д.Коноша, Кудряшов, мідником – Нахимович; сторожами – Аврамчук, Гусаченко, Герасименко, Коробка та ін.

Багато проблем, що призводили до незадовільної роботи заводу, можна пояснити як неналежним ставленням керівництва Чернігівської епархії до своєї головної господарської структури, так і особистими якостями людей, які працювали у заводському управлінні. Більшість церковнослужбовців, котрі обиралися на керівні посади, взагалі не мали необхідних навичок і вмінь, тому належне функціонування підприємства цілком залежало від їхнього старання по оволодінню знаннями з технології виробництва свічок, економіки, фінансів і бухгалтерського обліку.

На основі тих фінансових звітів, які були оприлюднені в епархіальних часописах, можна приблизно встановити загальні фінансові показники за увесь час діяльності Чернігівського епархіального свічкового заводу (з 1872 по 1916 рр.), а саме: загальний прибуток – понад 9 млн. крб., чистий прибуток – понад 1 млн. 700 тис. крб., було вироблено свічок – понад 255 тис. пудів, продано – понад 255 тис. пудів. Найвище загальна вартість заводу оцінювалася у 1913 р. – 674 тис. 454 крб. (капітали і фонди). На потреби епархії за 23 роки було надано 1591415 крб. (інформація за 20 перших років майже відсутня, середній річний прибуток того часу становив приблизно 20 тис. крб., тому цифра може доходити до 2 млн. крб.). Так, тільки на утримання та облаштування Чернігівського епархіального жіночого училища було надано понад 330 тис. крб., Чернігівської духовної семінарії – понад 150 тис. крб., Чернігівського чоловічого духовного училища – майже 100 тис. крб. та ін.

Таким чином, Чернігівський епархіальний свічковий завод був одним з основних, а фактично головним джерелом як для фінансування і підтримки головних духовно-навчальних закладів епархії, так і для втілення у життя окремих епархіальних проєктів.

Керівники Чернігівського епархіального свічкового заводу

Рік	Наглядач заводу	Завідувач управління
1872 р.	священик Т.Стефановський	
1878 р.	священик М.Розумовський	
1882 р.	священик О.Случевський	
1885 р.	священик А.Некрашевич	
1890 р.	О.Корейша	священик В.Миславський (до 1915 р.)
1893 р.	священик С.Белопольський	
1903 р.	священик В.Платонов	
1909 р.	священик А.Нагорський	
1914 р.	священик Ф.Тарасевич	
1915 р.		священик (протоієрей) О.Короткевич

Фінансові показники діяльності церковного свічкового підприємства

Рік	Загальний прибуток	Чистий прибуток	Основний капітал і фонди	Товари і матеріали	Вироблено товарів	Борг церков та окремих установ	Борг заводу	Витрати на спархальні потреби
1873 р.		14438 крб.		38323 крб.				3917 крб.
1876 р.								7000 крб.
1877 р.								4000 крб.
1878 р.								8000 крб.
1879 р.						понад 25000 крб.		
1885 р.		37321 крб.	173713 крб.	153620 крб.		67489 крб.		46320 крб.
1886 р.	175826 крб.	28311 крб.	138301 крб.				49092 крб.	12308 крб.
1889 р.	128964 крб.				5088 пуд. (на 146734 крб.)	95434 крб.	115500 крб.	
1890 р.	84794 крб.				4099 пуд., продано – 4117 пуд. (на 120809 крб.)			
1891 р.	142614 крб.					74759 крб.		
1892 р.				131325 крб.		113117 крб.	69337 крб.	
1893 р.		21732 крб.	158943 крб.			97384 крб.	64946 крб.	19840 крб.
1894 р.	209881 крб.	39281 крб.		194913 крб.				
1895 р.	215508 крб.	38913 крб.			6312 пуд. (продано – 6589)	99986 крб.	69962 крб.	23922 крб.
1896 р.	240814 крб.	49337 крб.			6461 пуд. (продано – 6363)			
1897 р.	258072 крб.	52411 крб.	366000 крб.		7403 пуд. (продано – 7073)		25304 крб.	
1898 р.	266911 крб.	52122 крб.			7500 пуд. (7603)	99775 крб.	34372 крб.	
1899 р.	292722 крб.	63361 крб.	350600 крб.	208539 крб.	8290 пуд. (7995)			
1900 р.	294952 крб.	54418 крб.	384777 крб.		8189 пуд. (8612)	100528 крб.	38391 крб.	29472 крб.
					8545 пуд. (на 215769 крб.), продано – 8407 (на 288135 крб.)	100503 крб.	23000 крб.	55278 крб.
1901 р.	336588 крб.	53922 крб.	428794 крб.	230324 крб.	8696 пуд. (на 229506 крб.), продано – 8550 (на 293317 крб.)			47315 крб.

1902 р.	317943 крб.	60081 крб.				8626 пуд. (на 231334 крб.), продано – 8573 (на 294013 крб.)				67630 крб.
1903 р.	343473 крб.	68978 крб.	427439 крб.	313462 крб.		8919 пуд. (на 242909 крб.), продано – 9487 (на 325675 крб.)	98856 крб.	27119 крб.		66225 крб.
1904 р.	326262 крб.	69173 крб.	439354 крб.			11404 пуд. (на 300685 крб.), продано – 8872 (на 304054 крб.)	84296 крб.	21437 крб.		55089 крб.
1905 р.	310737 крб.	70124 крб.				7797 пуд. (на 208511 крб.), продано – 8843 (на 303467 крб.)				39814 крб.
1906 р.	315680 крб.	71511 крб.				8853 пуд. (на 234345 крб.), продано – 9062 (на 311036 крб.)	121209 крб.			44211 крб.
1907 р.	287492 крб.	64822 крб.				7745 пуд. (на 206407 крб.), продано – 8099 (на 277780 крб.)				45348 крб.
1908 р.	267786 крб.	54537 крб.	526427 крб.	352872 крб.		7379 пуд. (на 202418 крб.), продано – 7343 (251815 крб.)	122461 крб.			58481 крб.
1909 р.	253908 крб.	47625 крб.				7183 пуд. (на 198091 крб.), продано – 7093 (на 243275 крб.)				64660 крб.
1910 р.			490108 крб.							
1911 р.			509666 крб.	291089 крб.			98292 крб.	1589 крб.		15000 крб.
1912 р.		63454 крб.	604160 крб.	283370 крб.			114103 крб.	86186 крб.		195683 крб.
1913 р.	391237 крб.	9807 крб.	674454 крб.	292603 крб.		6092 пуд. (на 170055 крб.), продано – 6579 (на 263127 крб.)	142821 крб.	105714 крб.		понад 150000 крб.
1914 р.			446896 крб.	364798 крб.		5696 пуд. (на 158963 крб.), продано – 6711 пуд (на 275374 крб.)	191982 крб.	227996 крб.		
1915 р.		65832 крб.	751325 крб.	141086 крб.			260509 крб.	160666 крб.		158644 крб.
1916 р.	429634 крб.		684193 крб.	80108 крб.			332131 крб.	204207 крб.		376975 крб.

1. Журналы общепархиального съезда депутатов духовенства, состоявшегося в январе 1891 года Черниговской епархии // ЧЕИ. – 1891. – № 10. – Часть официальная. – С. 412-419.
2. Журналы общепархиального съезда по делам свечного епархиального завода // ЧЕИ. – 1891. – № 17. – Часть официальная. – С. 637-640.
3. Объявления // ЧЕИ. – 1891. – № 20. – Часть официальная. – С. 699-700.
4. Акт ревизионной комиссии по свечному епархиальному заводу 1891 года октября 16 дня // ЧЕИ. – 1891. – № 21. – Часть официальная. – С. 749-761.
5. Журналы по делам свечного епархиального завода // ЧЕИ. – 1891. – № 24. – Часть официальная. – С. 20-64; Отчет Черниговского епархиального свечного завода за 1891 год // ЧЕИ. – 1893. – № 3. – Часть официальная. – С. 105-176; № 4. – Часть официальная. – С. 176-245.
6. Управление Черниговского епархиального свечного завода // ЧЕИ. – 1892. – № 2. – Часть официальная. – С. 50-52.
7. Отчет Черниговского епархиального свечного завода за 1892 год // ЧЕИ. – 1893. – № 8. – Часть официальная. – С. 1-63.
8. Разные известия // ЧЕИ. – 1893. – № 18. – Часть официальная. – С. 410.
9. Журналы Черниговского общепархиального съезда духовенства 1893 года // ЧЕИ. – 1894. – № 3. – Часть официальная. – С. 1-11.
10. Епархиальные известия // ЧЕИ. – 1894. – № 8. – Часть официальная. – С. 308-332.
11. Журналы Черниговского общепархиального съезда духовенства 1894 года // ЧЕИ. – 1894. – № 23. – Часть официальная. – С. 7=11.
12. Журналы общепархиального съезда духовенства 1895 года // ЧЕИ. – 1895. – № 23. – Часть официальная. – С. 3-4.
13. Акт ревизионной комиссии и доклад управления свечного завода // ЧЕИ. – 1896. – № 6. – Часть официальная. – С. 125-135.
14. Журналы общепархиального съезда духовенства 1896 года // ЧЕИ. – 1896. – № 24. – Часть официальная. – С. 2-7.
15. Акт ревизионной комиссии // ЧЕИ. – 1897. – № 6. – Часть официальная. – С. 123-131.
16. Журналы общепархиального съезда духовенства // ЧЕИ. – 1897. – № 11. – Часть официальная. – С. 21.
17. Отчет епархиального свечного завода // ЧЕИ. – 1897. – № 13. – Часть официальная. – С. 402-431.
18. От управления Черниговского епархиального свечного завода // ЧЕИ. – 1898. – № 1. – Часть официальная. – С. 20-21.
19. Акт ревизионной комиссии по свечному заводу // ЧЕИ. – 1898. – № 6. – Часть официальная. – С. 147-152.
20. Акт ревизионной комиссии по свечному заводу // ЧЕИ. – 1898. – № 17. – Часть официальная. – С. 529-557.
21. Акт ревизионной комиссии по свечному епархиальному заводу // ЧЕИ. – 1900. – № 13. – Часть официальная. – С. 321-329; Краткий отчет Черниговского епархиального свечного завода за 1899 год // ЧЕИ. – 1900. – № 18. – Часть официальная. – С. 454-485.
22. Ведомость о суммах, ассигнованных из казны на штатное содержание по Черниговской епархии // ЧЕИ. – 1897. – № 4. – Часть официальная. – С. 92-94.
23. Краткий отчет о суммах и операциях Черниговского епархиального свечного завода за 1900 год // ЧЕИ. – 1901. – № 17. – Часть официальная. – С. 551-585.
24. Краткий отчет о суммах и операциях Черниговского епархиального свечного завода за 1901 год // ЧЕИ. – 1902. – № 18. – Часть официальная. – С. 559-594.
25. Журналы Черниговского общепархиального съезда депутатов духовенства // ЧЕИ. – 1902. – № 18. – Часть официальная. – С. 1-4.
26. Пестряков В. К вопросу о деятельности епархиальных свечных заводов // ЧЕИ. – 1902. – № 20. – Часть неофициальная. – С. 670-677; № 21. – Часть неофициальная. – С. 702-707.
27. Журналы Черниговского общепархиального съезда депутатов духовенства // ЧЕИ. – 1903. – № 24. – Часть официальная. – С. 16-17, 35.
28. Ведомость о заборе церквями Черниговской епархии из Черниговского епархиального церковно-свечного завода свечей за 1903 год // ЧЕИ. – 1904. – № 15. – Часть официальная. – С. 1-44.
29. Акт ревизионной комиссии по свечному заводу // ЧЕИ. – 1904. – № 17. – Часть официальная. – С. 568-578; Краткий отчет о суммах и операциях Черниговского епархиального свечного завода за 1903 год // ЧЕИ. – 1904. – № 19. – Часть официальная. – С. 773-792.
30. Журналы Черниговского общепархиального съезда депутатов духовенства // ЧЕИ. – 1905. – № 17. – Часть официальная. – С. 17-18, 26-27.
31. Акт ревизионной комиссии по епархиальному свечному заводу // ЧЕИ. – 1905. – № 18. – Часть официальная. – С. 718-730; Акт ревизионной комиссии по епархиальному свечному заводу // ЧЕИ. – 1905. – № 19. – Часть официальная. – С. 782-790.
32. От управления Черниговского епархиального свечного завода // ЧЕИ. – 1905. – № 3. – Часть официальная. – С. 89-90.
33. Журналы общепархиального съезда депутатов духовенства Черниговской епархии // ЧЕИ. – 1907. – № 17. – Часть официальная. – С. 28-29.

34. Акт ревизионной комиссии по свечному заводу // ЧЕИ. – 1907. – № 16. – Часть официальная. – С. 530-539.
35. Акт ревизионной комиссии по свечному заводу // ЧЕИ. – 1907. – № 19. – Часть официальная. – С. 645-657.
36. Акт ревизионной комиссии по епархиальному свечному заводу // ЧЕИ. – 1907. – № 16. – Часть официальная. – С. 530-539; Акт ревизионной комиссии по епархиальному свечному заводу // ЧЕИ. – 1907. – № 19. – Часть официальная. – С. 645-657.
37. Журналы Черниговского общепархиального съезда депутатов духовенства // ЧЕИ. – 1908. – № 17. – Часть официальная. – С. 8-9, 34.
38. Журналы Черниговского общепархиального съезда депутатов духовенства // ЧЕИ. – 1909. – № 20. – Часть официальная. – С. 9-10, 12-13, 28.
39. Журналы Черниговского общепархиального съезда депутатов духовенства // ЧЕИ. – 1909. – № 21. – Часть официальная. – С. 1-2.
40. Акт ревизионной комиссии по свечному заводу // ЧЕИ. – 1909. – № 17. – Часть официальная. – С. 617-633.
41. Журналы Черниговского общепархиального съезда депутатов духовенства // ЧЕИ. – 1909. – № 20. – Часть официальная. – С. 13-14.
42. Журналы Черниговского общепархиального съезда депутатов духовенства // ЧЕИ. – 1909. – № 23. – Часть официальная. – С. 1-2.
43. Устав Черниговского епархиального свечного завода // ЧЕИ. – 1910. – № 2. – Часть официальная. – С. 34-61.
44. Журналы Черниговского общепархиального съезда депутатов духовенства // ЧЕИ. – 1910. – № 21. – Часть официальная. – С. 34, 36-38, 59-62.
45. Акт ревизионной комиссии по свечному заводу // ЧЕИ. – 1910. – № 21. – Часть официальная. – С. 9-18, 32-45; Отчет о состоянии Черниговского епархиального женского училища за 1909-1910 учебный год // ЧЕИ. – 1911. – № 2. – Часть официальная. – С. 65.
46. Смета прихода и расхода по содержанию Черниговского епархиального женского училища на 1911 год // ЧЕИ. – 1911. – № 11. – Часть официальная. – С. 2.
47. Журналы Черниговского общепархиального съезда депутатов духовенства сессии 1910 г. // ЧЕИ. – 1911. – № 13. – Часть официальная. – С. 2-4.
48. Журналы Черниговского общепархиального съезда депутатов духовенства и церковных старост // ЧЕИ. – 1911. – № 23. – Часть официальная. – С. 1.
49. Акт ревизионной комиссии по свечному заводу // Вера и жизнь. – 1913. – № 18. – Часть официальная. – С. 570-584.
50. Кучеровский Г. Черниговский епархиальный свечной завод (1872 г.-1912 г.) и назревший вопрос // Вера и жизнь. – 1914. – № 20. – Часть неофициальная. – С. 63-76; № 21. – С. 54-63.
51. Акт ревизии и капиталов Епархиального Свечного завода // Вера и жизнь. – 1914. – № 16. – Часть официальная. – С. 457-473; Акт ревизионной комиссии по свечному заводу // Вера и жизнь. – 1914. – № 21. – Часть официальная. – С. 644-650.
52. Акт ревизионной комиссии по свечному заводу // Вера и жизнь. – 1914. – № 21. – Часть официальная. – С. 644-650.
53. Акт ревизионной комиссии по свечному заводу // Вера и жизнь. – 1914. – № 21. – Часть официальная. – С. 644-650.
54. Акт ревизионной комиссии по свечному заводу // Вера и жизнь. – 1916. – № 21-22. – Часть официальная. – С. 503-525.
55. Журналы Черниговского общепархиального съезда депутатов духовенства сессии 1915 г. // Вера и жизнь. – 1916. – № 19-20. – Часть официальная. – С. 408-427.
56. Акт ревизионной комиссии по свечному заводу // Вера и жизнь. – 1916. – № 21-22. – Часть официальная. – С. 503-525.

В статье на основе материалов, которые были опубликованы в журналах «Черниговские епархиальные известия» и «Вера и жизнь», говорится о деятельности Черниговского епархиального свечного завода в 1872 – 1916 гг. Основное внимание уделено вопросу финансирования этим предприятием различных церковно-образовательных проектов в Черниговской епархии.

Ключевые слова: Черниговская епархия, завод, предприятие, свечи, прибыль.

On the basis of the materials which were published in the newspaper “Chernihiv eparchial tidings” and “Faith and life” this article refers to the activities of the Chernihiv diocese candle factory in the 1872-1916. In this article basic attention is spared to the question of financing various church and educational projects in the Chernihiv diocese by this enterprise.

Keywords: Chernihiv diocese, factory, candles, profit.